

УДК 504 (338.27+330.53)

НАУКОВІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГООРІЄНТОВАНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Хумарова Н.І.

Стаття присвячена встановленню закономірностей та пріоритетів екологоорієнтованого прогнозування в умовах формування засад парадигми сталого розвитку та «зеленої» економіки, розвинути сутність екологоорієнтованого прогнозування, як складової інституційного механізму стратегічного планування розвитку національної економіки.

Актуальність Перехідний період структурного реформування національної економіки на засадах сталого розвитку та принципах «зеленого» курсу спонукає до перегляду існуючої парадигми соціально-економічного розвитку з урахуванням ресурсно-екологічних обмежень, формування нового теоретичного та методологічного забезпечення екологоорієнтованого розвитку України. Наукове обґрунтування стратегічних завдань розвитку національних господарств значною мірою залежить від якості прогнозних досліджень, методологічного і методичного рівня їх забезпечення.

Існуюча система стратегічного управління та планування практично не використовує прогнозну інформацію, що обмежує застосування самого методу прогнозування, а в реальній практиці знижує ефективність прийняття управлінських рішень щодо розвитку держави. До того ж існуюча законодавча база стосовно прогнозування потребує вдосконалення, а по питанню стратегічного планування та програмування навіть повного оновлення. Відповідно, ця проблема залишається актуальною і потребує комплексного й компетентного вирішення шляхом чіткого визначення місця прогнозування в системі стратегічного управління та якісного його наповнення. Комплексність у даному аспекті передбачає охоплення прогнозними оцінками різноманітних об'єктів національної економіки, з врахуванням того, що спектр цих об'єктів досить широкий і визначається соціально-економічними, науково-технічними, ресурсно-екологічними та іншими проблемами розвитку територій.

Прогнозування, з одного боку, підвищує ефективність прийнятих рішень, а з іншого - формує певні якісні характеристики всього процесу державного регулювання. На сьогодні принципово важливим є факт відсутності на державному рівні єдиної концепції екологоорієнтованого прогнозування, що є причиною неврахування у прогнозних оцінках, а отже, і у науково-інформаційній базі прийняття управлінських рішень, факторів природно-ресурсних, природно-техногенних і техногенних небезпек, факторів впливу трансформацій навколишнього природного середовища на господарську діяльність, їх наслідків, глобальних екологічних змін.

Наприкінці двадцятого століття представники різних наукових напрямів і футурологічних шкіл, запропонували використовувати глобальні моделі з метою представлення, діагностики та прогнозування світової проблематики. Дослідження стали початком активного процесу розвитку нового мислення в сфері прогнозування та стратегічного планування розвитку суспільства з урахуванням ресурсно-екологічної ситуації, заснованого на концепції сталого, збалансованого розвитку суспільства. Значимість створення системи комплексного прогнозування, що спрямоване на розв'язання економіко-екологічних проблем, передбачення виникнення конфліктних економіко-екологічних протиріч стала предметом дослідження вітчизняних вчених економістів [1; 2; 3; 4; 5].

Мета статті Встановити закономірності та пріоритети екологоорієнтованого прогнозування в умовах формування засад парадигми сталого розвитку та «зеленої» економіки, розвинути сутність екологоорієнтованого прогнозування, як складової інституційного механізму стратегічного планування розвитку національної економіки.

Викладення основного дослідження.

Дослідження різних наукових підходів до визначення сутності прогнозування, дало підстави згрупувати їх та представити як:

- функцію управління, що виконується особами, які приймають рішення в процесі розробки та прийняття управлінського рішення;
- метод, який використовується для планування, що обґрунтовує процес вироблення рішень;
- етап, на якому вирішуються завдання виявлення базових тенденцій, проблем і цілей розвитку, основних критичних зон, враховуються ризики змін;
- основа для розробки пропозицій щодо можливих варіантів розвитку;
- засіб, в якому використовуються як досвід, накопичений у минулому, так і поточні припущення стосовно майбутнього з метою його визначення. Це дає можливість отримувати картину майбутнього, яку можна використовувати як основу при плануванні [6, с.232-233].

З позиції дослідження впливу ресурсно-екологічної ситуації на суспільний розвиток прогноз доцільно розглядати як наукове передбачення, що спирається, перш за все, на науково-теоретичний аналіз закономірностей розвитку системи «природа-суспільство» і умов їх реалізації, оскільки тільки такий вид передбачення може забезпечити максимальну надійність передбачення, результативність управлінських дій, повне з'ясування можливих, ймовірних і необхідних тенденцій майбутнього, що відображається в екологоорієнтованих стратегічних законах та ефективну методику, і тому його результати можуть бути реалізовані у планових і програмних документах.

Прогноз формує сфери та можливості поставлених реальних завдань і цілей, виявляє напрями розробки та прийняття управлінських рішень, розглядає варіанти активного впливу на об'єктивні фактори перспективного розвитку. Данні прогнозів становлять науково-аналітичним підґрунтям

для розробки не лише екологоорієнтованого стратегічного планування розвитку національної економіки, а й комплексних і цільових програм та великих інвестиційних проектів, зокрема регіонального рівня. Для останніх прогноз трансформується у прогноз-план, який встановлює стратегічні завдання і містить матеріал, необхідний для розробки конкретних завдань. В даному напрямку він носить індикативний характер і є робочим документом обґрунтування політики регіонального розвитку. Такий прогноз-план формується з урахуванням загальнодержавних прогнозів-планів і програм та оцінює їх вплив на розвиток об'єкта планування.

Сучасні теорії управління чітко визначають місце і роль прогнозування в процесі прийняття управлінських рішень. Прогнози необхідні для розробки стратегії управління. «Стратегічні дослідження, базуючись на положеннях системної парадигми, повинні не лише прогнозувати саму суспільно-економічну динаміку, але й передбачати майбутні кроки економічної політики в рамках визначених стратегічних цілей, на які накладає тиме відбиток ця динаміка, а у деяких випадках (як, зокрема, відбувається у перехідних економіках) - і модифікацію цих цілей. Отже, прогнозувати не лише майбутні дії, але й майбутні цілі» [7, с. 16].

Таким чином, прогнозування, з одного боку, підвищує ефективність прийнятих рішень, а з іншого - формує певні якісні характеристики і пріоритети всього процесу прийняття управлінського рішення щодо розвитку національного господарства.

Правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи прогнозних і програмних документів розвитку національної економіки, окремих регіонів, реалізуються відповідно до Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України». У Законі прогноз розглядається як спосіб обґрунтування і прийняття конкретних рішень органами законодавчої і виконавчої влади, органами місцевого самоврядування щодо регулювання соціально-економічних процесів.

Відповідно до Закону, прогнози регіонального рівня розробляються на основі загальногосподарських і міжгалузевих прогнозів. На регіональному рівні передбачена розробка прогнозів економічного та соціального розвитку на 5 років і щорічних програм економічного та соціального розвитку. Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування несуть відповідальність за організацію прогнозної роботи, розробку, затвердження та виконання названих документів. Діяльність регіональних влад у даному контексті регламентується структурою та змістом відповідних регіональних прогнозів. Такий підхід, щоб не змінювати напрацьовану процедуру, можна використати для прогнозування ресурсно-екологічної ситуації певних економічних систем.

В нашому дослідженні ми зосереджуємось на питаннях комплексного прогнозування розвитку національної економіки, заснованого на отриманні синтезованих прогнозних знань, перш за все, економічного та екологічного характеру. Ця проблематика зумовлена необхідністю пошуку шляхів одночасного виходу з економічної і екологічної криз, які синтезу-

ються у нестандартні, якісно нові економіко-екологічні явища з надзвичайно серйозними наслідками. На наш погляд, такий підхід співзвучний сучасній ідеології сталого розвитку та «зеленого» зростання.

Зараз переважно в усіх прогнозних дослідженнях простежується вимога вивчення впливу соціальної та виробничо-господарської сфер на навколишнє природне середовище, що зумовлюється перевагою економічної складової над екологічною.

Екологічна складова закладена в методологічних засадах територіального управління як:

- принцип природно-господарської збалансованості і оптимальності, що означає підтримку обґрунтованої економічної відповідності між нарощуванням виробничого потенціалу галузей економіки та реалізацією заходів з екологізації виробничих процесів та охорони навколишнього природного середовища;

- принцип необхідності передбачення результатів природокористування та максимальне запобігання його негативних наслідків.

Безпосередня реалізація цих принципів має забезпечити ефективну взаємодію економічної та екологічної підсистеми управління розвитком наочної економіки, найважливішою умовою якого є активізація їх прогнозних функцій. Традиційно прогнозованими і плановими показниками в підсистемі управління природокористуванням є:

- обсяги наявних природних ресурсів і обсяги їх споживання;
- витрати на проведення природоохоронних заходів;
- збори за використання природних ресурсів;
- якісний стан природного середовища порівняно з нормативними вимогами;

- комплексність експлуатації природних ресурсів;

- капітальні вкладення на природоохоронні цілі, потреба в них.

Ресурсні показники стосуються, перш за все, тих природних ресурсів та елементів природного середовища, які в розвитку національної економіки обмежені, або мають міжгалузевий характер використання. Причиною неефективного використання традиційних прогнозних показників у практиці державного та регіонального управління є невиправдане звуження кількості об'єктів прогнозування та відповідних їм показників прогнозів, відсутність системності в їх виборі, відсутність обліку специфіки розвитку окремих регіонів, слабе наповнення предметно-практичними елементами, рекомендаціями щодо своєчасної та ефективної реалізації прогнозних висновків.

На тлі загострення конфліктів за усупільнення природних ресурсів, життєвого простору та поглиблення економіко-екологічних протиріч актуалізується питання про необхідність розробки єдиної концепції екологоорієнтованого прогнозування, що має передбачати їх наслідки та глобальні зміни ресурсно-екологічної сфери.

Розглянута система прогнозування є законодавчо закріпленою, універсальною для України. Проте, розглядаючи її як базову, є потреба **П**о-
дальшого розвитку та удосконалення як методології дослідження принципів/

комплексності прогнозування на основі врахування специфіки господарської діяльності, пріоритетів розвитку, природних умов, економіко-екологічного стану конкретної території, максимального врахування чинників і закономірностей економіко-екологічних взаємодій і в підсумку реалізації ідеї сталого розвитку та «зеленого» зростання.

Неефективність діючої системи наукового передбачення підтверджує той факт, що сучасний механізм національного управління природо-користуванням є механізмом що орієнтований на ліквідацію наслідків помилкових рішень в економічній, екологічній, соціальній та інших сферах. Прогнозні дослідження при цьому, як правило, носять фрагментарний, безсистемний, характер і відрізняються низьким ступенем достовірності. Це ілюструють численні приклади невдалих управлінських рішень, що мають постфактум значні негативні наслідки економічного, соціального, екологічного характеру локального, регіонального і національного масштабів.

Наприклад, у Причорноморському регіоні точками загострення економіко-екологічних ситуацій є задамбування лиману Сасик, будівництво судноплавного ходу Дунай-Чорне море та інших екологонебезпечних об'єктів. Основною причиною цього, на наш погляд, є нестача фундаментальних і прикладних досліджень з питань комплексного прогнозування та планування взаємодії природи і суспільства, а також практичного застосування їх результатів, відсутність координації управлінських рішень з результатами наукових прогнозів. Очевидна необхідність всебічного аналізу та синтезу розрізнених знань методологічного та методичного характеру щодо екологоорієнтованого прогнозування розвитку територій та досвіду використання таких знань. Розробка цілісної концепції екологоорієнтованого прогнозування лежить в площині вирішення завдання підвищення наукового рівня досліджень, комплексного вирішення проблеми екологоорієнтованого стратегічного планування розвитку національної економіки.

Ідея створення концепції економіко-екологічного прогнозування виникла [4, с.229], виходячи з трансформації описаних теоретичних і прикладних положень до потреб управління екологічно вразливим приморським регіоном. Концепція екологоорієнтованого прогнозування є розвитком і конкретизацією для національного господарства існуючої ідеології прогнозування та планування, з урахуванням вимог сталого розвитку.

Проведення прогнозної діяльності економіко-екологічного характеру, заснованої на аналізі взаємодій між двома відносно самостійними підсистемами - економіки та екології - як єдиної системи, передбачає конкретизацію меж цих підсистем та їх динаміку [8, с.31].

Економічна підсистема обмежена діяльністю людини, екологічна - природним простором, в якому вона втілюється. Багатоаспектний характер економіко-екологічних відносин обумовлює формування укрупненої структури системи екологоорієнтованого прогнозування (рис. 1).

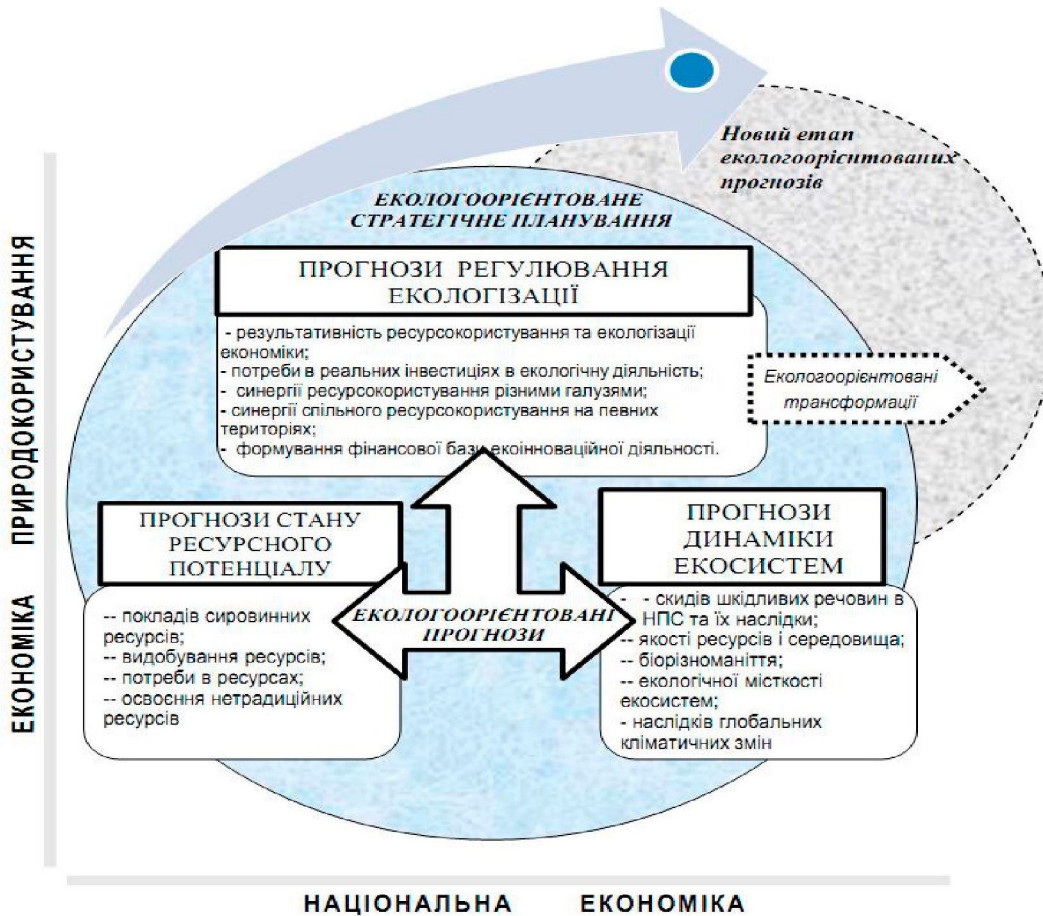

Рис. 1 Укрупнена структура і зміст системи екологоорієнтованого прогнозування в структурі ЕОСП

Вона побудована за принципом «вплив - стан - реакція», тобто:

- ресурсні прогнози характеризують сферу прямого впливу на господарську діяльність та навколишнє природне середовище і його окремі ресурси відповідно до вимог економічної системи;
- прогнози стану і поведінки екологічних систем відображають результати і наслідки прямого впливу;
- прогнози регулятивної групи є науковою базою для збалансованої координації економіко-екологічних відносин з метою надання їм характеру розвитку процесів екологізації. Всі прогнози при цьому взаємопов'язані.

У цій структурі також реалізується принцип територіально-галузевого підходу до прогнозування, так як ресурсні прогнози проводяться в інтересах окремих галузей економіки, а їхня прив'язка до використання в територіальній системі управління дозволяє вирішувати питання перспективного економіко-екологічного розвитку регіону.

Наприклад, для системи економічного управління морським природокористуванням характерна значна залежність від різних факторів зовнішнього середовища, серед яких найбільш чітко виявлено: чинники міжнародної політики в галузі охорони і відтворення Чорного моря; економічні, соціально-політичні процеси, що відбуваються в державі та регіоні; чинники інноваційної діяльності, відкривають можливості для залучення в господарське використання нетрадиційних морських ресурсів, природні катастрофи, що викликають надзвичайні екологічні ситуації і т.ін. [3, с.134]. Дані обставини дозволяють зафіксувати проблемно-орієнтований характер управління природокористуванням як економіко-екологічною системою.

Для екологоорієнтованого прогнозування, таким чином, правомірний також проблемно-орієнтований підхід, який реалізується у випадку, коли в якості об'єктів прогнозів виступають ресурси екосистем, щодо яких існує чітко детермінована проблема економіко-екологічної взаємодії, що вимагає свого рішення з боку відповідних об'єктів природних ресурсів. Перш за все це стосується економічних рішень, що передбачають масштабні порушення навколишнього середовища і вилучення непорушених господарською діяльністю територій або акваторій. Цей підхід підтверджується також тим, що при розробці комплексу прогнозів для окремих видів ресурсокористування необхідний облік різних за характером екологічних небезпек, серед яких можливі небезпеки, пов'язані з природно-ресурсними, природно-техногенними та техногенними факторами, що викликає різний спектр економіко-екологічних трансформацій, які, у свою чергу, можуть бути причиною нових небезпек і трансформацій.

Таким чином, екологоорієнтоване управління як процес виникає тоді, коли з'являється необхідність впливу на економіко-екологічні системи. Для прийняття управлінських рішень, спрямованих на досягнення рівноважного стану екосистем, раціонального використання ресурсів і забезпечення стабільного поступального розвитку національного господарства, необхідне застосування аналізу ймовірнісних альтернатив розвитку людської діяльності в даних умовах та узагальнення відповідної інформації. Мова йде про екологоорієнтоване прогнозування. Методологічно важливою є теза про взаємозв'язок екологоорієнтованого управління та екологоорієнтованого прогнозування де: останнє є основою як для прийняття відповідальних управлінських рішень у ресурсно-екологічній сфері, так і для розробки екологоорієнтованого стратегічного планування розвитку національної економіки.

Важливим аспектом прогнозування є наявність екологоорієнтованої інформації. Розкрити закономірності при процесі прогнозування означає,

перш за все, залучити всю доступну інформацію, що характеризує прямо або побічно причини розвитку національної економіки.

Така інформація має двоблокову структуру: економічний та екологічний блоки. Збору екологічної інформації сприяє інформаційно-керовані системи екологічного моніторингу різних рівнів. Основна проблема інформаційного аспекту екологоорієнтованого прогнозування полягає у розробці структури бази даних інформації з прогнозами щодо розвитку конкретної господарської системи. Від успішних екологоорієнтованих прогнозів залежить результат екологоорієнтованого стратегічного планування розвитку досліджуваного об'єкту.

Тобто передбачається об'єктивна необхідність прогнозу можливих наслідків впливу вибраних економічних форм і методів регулювання на ресурсно-екологічну ситуацію, а наукова обґрунтованість економічних інструментарію повинна підтверджуватися ступенем досягнення поставлених цільових установок.

Поняття сталого розвитку та «зеленої» економіки базуються не стільки на антропоцентричному підході, а на біоцентричному, пов'язаному з необхідністю збереження біосфери, як природного й органічного середовища життя і еволюції. У зв'язку з цим основна цільова установка полягає у збереженні якості навколишнього природного середовища, що забезпечує подальший соціально-економічний прогрес людства і не представляє загрози для життєдіяльності. Ця цільова установка розвитку суспільства означає збалансованість економічних і екологічних інтересів і кореспондується з сучасними трактуваннями природокористування, під яким слід розуміти використання корисних властивостей і компонентів природного середовища для задоволення економічних, оздоровчих, естетичних, культурних інтересів людини [8].

Саме тому вкрай важливе значення для вибору форм і методів екологоорієнтованого прогнозування набуває проблема оцінки екологічної місткості різного рівня економіко-екологічних систем. З одного боку, екологічна місткість - це показник здатності природної системи до регенерації (відновлення) вилучених з неї ресурсів і нейтралізації шкідливих впливів; з іншого - це міра припустимого втручання людської діяльності у природні процеси.

Екологічна місткість економіко-екологічної системи з часом і залежно від інтенсивності людської діяльності змінюється, тому екологоорієнтовані стратегічні плани повинні формуватися на врахуванні впливу запланованих заходів на її подальшу зміну. Тому в процесі прогнозування необхідно враховувати просторові показники території, конкретного природного об'єкта тощо, а також показники гранично допустимих навантажень, які залежать від кількісних і якісних параметрів наявного природно-ресурсного потенціалу. Зіставлення прогнозованої екологічної місткості з фактичним станом дозволить оцінити ступінь економіко-екологічної незбалансованості розвитку території, диференційовано за кожним територіально-господарським утворенням, природними об'єктами, виявити екологічно неблагополучні з них, розробити економічні механізми для вирі-

шення проблем оптимізації природокористування на найближчу та довгострокову перспективу.

При цьому може бути використано нормативний підхід, тобто на основі лімітів (нормативів, квот) на використання природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища. Ці ліміти орієнтовані на рівні ГДК, ОБРВ, які є показниками нормативного стану навколишнього природного середовища, що не представляє загрози для життєдіяльності. Водночас в умовах уже сформованої несприятливої ресурсно-екологічної ситуації, яка є наслідком техногенного типу розвитку економічних систем, досить складно за сукупністю факторів технічного, економічного порядку досягти ГДК, ОБРВ за короткий часовий період. У зв'язку з цим на основі поетапного планування природоохоронних заходів, реструктуризації техногенного базису на ресурсозберігаючі, в тому числі ресурсозаміщаючі та біотехнології, що відповідають світовим стандартам, екологічні нормативи (ліміти) орієнтуються на тимчасово допустимі викиди (скиди) забруднюючих речовин, тимчасово допустимі рівні використання природних ресурсів, які закладені в прогнози.

Екологоорієнтований прогноз наслідків господарювання здійснюється з метою:

- раціоналізації використання природно-ресурсного потенціалу територій;
- мінімізації негативних наслідків природокористування за рахунок удосконалення техніки, технологій та екологічних обмежень;
- попередження забруднення середовища та ліквідація його наслідків;
- науково-прикладних досліджень механізмів і динаміки забруднення.

Відповідно до цілей ставляться такі завдання:

- визначення найбільш актуальних і значимих проблем розвитку напрямів використання природних ресурсів;
- аналіз виявлених проблем;
- встановлення тенденцій та факторів, які на них впливають;
- моделювання ресурсно-екологічних та економіко-екологічних ситуацій;
- розробка рекомендацій щодо запобігання прогнозованих негативних ситуацій і мінімізації збитків.

На нашу думку, поєднання цих підходів (регіонального, проблемно-орієнтованого, нормативного, економіко-екологічного) забезпечить максимальне врахування в процесі екологоорієнтованого прогнозування вихідного стану, потенційних можливостей національної економіки, усіх чинників, які можуть вплинути на його зміну в довгостроковій перспективі, що й забезпечить реалізацію всіх покладених на екологоорієнтоване прогнозування функцій.

Література:

1. Уемов А.И. Методологические основы системного подхода к

економіко-екологічному прогнозуванню / А.И. Уемов, В.А. Комарчев. - К. : АН УССР, Ін-т економіки, 1980. - 51 с.

2. Буркинський Б.В. Природокористування: основи економіко-екологічної теорії / Буркинський Б.В., Харічков С.К. Степанов В.М, О. : НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж., 1999. - 350 с.

3. Экономико-экологическое прогнозирование (методология, методы, приложения) / [под ред. В.Н. Степанова]. - О. : НАН Украины, Ин-т пробл. рынка и экон.-экол. исслед., 2003. - 350 с.

4. Громова Е. Н. Экономико-экологический механизм регулирования морского природопользования: государственные и рыночные методы / Е.Н. Громова. - О. : НАН Украины, Ин-т пробл. рынка и экон.-экол. исслед., 2001. - 314 с.

5. Петрушенко М.М. Прогнозування та регулювання розвитку національної економіки: соціоприродні й економічні протиріччя : монографія / М.М. Петрушенко. - Суми : Університетська книга, 2013. - 336 с.

6. Хумарова Н.І. Екологоорієнтоване стратегічне планування розвитку територій / Н.І. Хумарова. - Одеса: ІПРЕД НАН України, 2011. - 408 с.

7. Жаліло Я.А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : монографія. - К. : НІСД, 2009. - 336 с.

8. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України : монографія / за ред. Б.М. Данилишина. - К.: РВПС України, 1999. - 716 с.

9. Моисеев Н.Н. Системная организация биосферы и концепция коэволюции / Н.Н. Моисеев // Общественные науки и современность : научн. журнал. - М., 2000. - № 2. - С. 123-130.

Abstract

Khumarova N.I.

Scientific foundations of environmentally oriented forecasting in national economy development

The article is devoted to regularities and priorities of environmentally oriented forecasting in the emerging paradigm of sustainable development and "green" economy principles, to develop environmentally oriented forecasting essentiality, as part of the institutional mechanism for strategic planning of the national economy.